

Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Рецензија рукописа монографије **МЕТОДИЧКИ ОКВИРИ КЊИЖЕВНОСТИ I** ауторке Снежане Божић

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Нишу именовани смо за рецензента рукописа монографије **МЕТОДИЧКИ ОКВИРИ КЊИЖЕВНОСТИ I (ИЗАБРАНЕ СТУДИЈЕ)** ауторке Снежане Божић.

Рукопис монографије садржи 150 странице куцаног текста и састоји се из следећих делова: 1. Увод, 2. Емпатијско-етички модел читања у настави књижевности, 3. Естетско и етичко као васпитне вредности у настави књижевности, 4. Однос књижевног канона и дела популарне културе у настави, 5. Више од читања: интермедијални приступи у настави књижевности за децу и младе, 6. Обрада мотива смрти у настави књижевности, 7. Проза Игора Коларова у методичком кључу: емпатијско-етички аспекти рецепције, 8. Како „школовати душу”: *Балада о сиромаштву* Милована Данојлића, 9. Стваралачка мултидисциплинарност Мирослава Антића у наставном контексту, 10. Путовање као литерарна и наставна инспирација: методички приступ текстовима о путовању Виде Огњеновић и Исидоре Секулић у основној школи, 11. Принцип завичајности у настави књижевности: ка нацрту завичајне читанке нишког краја. Научни апарат садржи Регистар појмова, Регистар имена, Библиографске белешке и Белешку о ауторки.

Десет студија се типолошки могу разврстати унутар три проблемско-истраживачке целине: 1) методолошки аспекти наставе књижевности (Емпатијско-етички модел читања у настави књижевности, Естетско и етичко као васпитне вредности у настави књижевности, Више од читања: интермедијални приступи у настави књижевности за децу и младе); 2) тематско-мотивска истраживања у настави књижевности (Однос књижевног канона и дела популарне културе у настави, Обрада мотива смрти у настави књижевности, Принцип завичајности у настави књижевности: ка нацрту завичајне читанке нишког краја); 3) студије апликативног типа, са примерима тумачења изабраних извора из корпуса српске књижевности XX века (Проза Игора Коларова у методичком кључу: емпатијско-етички аспекти рецепције, Како „школовати душу”: *Балада о сиромаштву* Милована Данојлића, Стваралачка мултидисциплинарност Мирослава Антића у наставном контексту, Путовање као литерарна и наставна инспирација: методички приступ текстовима о путовању Виде Огњеновић и Исидоре Секулић у основној школи).

Полазећи од реактуелизације теоријскорецепцијских полазишта у науци о књижи (Р. Ингарден, В. Изер, М. Науман) у радовима Павла Илића (интензитет узајамног деловања између дела и читаоца) и Драгутина Росандића („стваралачка настава књижевности”), ауторка у првој и, рекли бисмо, кровној студији рукописа, анализира основне претпоставке емпатијско-етичког модела читања у настави књижевности. Теоријско утемељење у когнитивној и афективној наратологији и њиховим кључним концептима урањања, кодукције и идентификације читаоца с ликовима, као и ставови М. Гросман о читаоцу и настави књижевности у 21. веку, М. Нусбаум о етичком одговору, уз теорију наративне емпатије С. Кин, представљају релевантан истраживачки оквир овој теми. Унутар тако широко заснованог увида у актуелни теоријско-методолошки оквир ауторка одређује емпатијско-етичко читање као својеврсну наткатегорију – као читање које укључује особености

доживљајног, стваралачког, интерпретативног и истраживачког читања, али чија примена подразумева јасно наглашен исход и резултате који се желе постићи у сфери афективног и етичког развоја личности ученика. Тежиште у примени датог модела (нпр. на текстовима „Десетица” Ивана Цанкара, „Богојављенска ноћ” Светозара Ђоровића, „Вањка” А. П. Чехова, „Кроз мећаву” Петра Кочића, „Игра” Иве Андрића; роману *Мој дека је био трећиња* Анђеле Нанети, збирци *Рани јади* Данила Киша, делима *Дневник Ане Франк*, *Књиге које су прогутале мога оца* Афонса Круза), управо је на потенцијалу који књижевност има у развијању свести ученика-читалаца о моралним вредностима и значају просоцијалног понашања.

Прожимање естетских и етичких вредности у настави књижевности тема је и друге студије у којој се критички ревидира у дугом периоду присутно занемаривања васпитне и наглашавање образовне улоге школе и заговара потреба за (ре)афирмацијом васпитних вредности. Тежиште овог рада је на наставнику књижевности у социјалном контексту као ангажованом наставнику. Ауторка с правом подсећа на залеђе бројних теоријских оријентација са јасним идеолошким (политичким) предзнаком (феминистичке и постколонијалне теорије и критике, студије културе и др.), које заговарају неопходност да предавачи артикулишу своје политике читања. Садејство естетског и моралног васпитања, моћ имагинације и политичка димензија неизбежне су компоненете рецепције књижевног дела. Студија указује на значај која критичка читања имају у домену естетског и моралног васпитања ученика, те на неопходност да се контекст и друштвене прилике књижевних ликова канонских и неканонских програмских текстова доведу у везу и пореде са савременим друштвеним (политички, економским, културним) окружењем ученика. Да би настава са таквим претпоставкама испунила свој циљ, неопходан услов представља ангажовање и методичка стручност наставника, при чему је примарна метода којом се он може служити дијалог (хеуристички, сократовски), у оквиру проблемских, компаративних, интердисциплинарних приступа. У завршном делу студије апликативни потенцијал наведеног теоријско-методичког приступа ауторка демонстрира на конкретном примеру методичког вођења ученика приликом обраде приповетке Иве Андрића „Деца”, са посебним нагласком на облицима вршњачког насиља. На тај начин се један канонски текст реактуелизује у савременом социјалном контексту, релевантном за моралне вредности ученичке популације.

Однос књижевног канона и дела популарне културе у настави засебна је тема треће студије. Указујући на изузетно комплексан проблем односа канонских дела и популарне културе и позивајући се на ставове З. Константиновића, ауторка пише о потреби да се настава књижевности не ограничи само на канон освештаних књижевних дела, већ да, држећи се најновијих дефиниција књижевности које руше постојећу поделу на лепу и не-лепу књижевност, укључи и оне текстове за које се зна да се радо читају. Поређујући их, таква настава ће развијати и осећање за њихово разликовање и за разликовање њихових вредности. Студија доноси драгоцену синтезу промена до којих долази од 80-их година 20. века на пољу културолошких студија, који су резултирали сасвим новим увидима, бројним „померањима” и променама у разумевању кључних појмова и категорија, као што су елитна, масовна, фолк и популарна култура и њихових веза са пољима на које се односе и из којих се изводе (образовање, наука, језик, уметност, књижевност, филозофија, религија, издаваштво, масовни медији, савремене дигиталне технологије). Уз антиелитизам, важно обележје студија културе представља њихова ангажованост и политичност, тежња да се разоткрију односи моћи међу различитим друштвеним и дискурзивним праксама. Ауторкино досадашње стручно и професионално, као и научно искуство у детаљном сагледавању програма за основну школу, и рада на приређивању читанки за узраст од петог до осмог разреда, наводи је на закључак да је савремена настава књижевности у великој мери ослоњена на везу канонских текстова са садржајима популарне културе, и да, кад је добро осмишљена, она резултира ученичком спознајом и усвајањем конкретних естетских, етичких и сазнајних вредности. У другом делу

студије анализирани су сегменти програма намењених ученицима основношколског узраста. Они садрже избор савремених књижевних дела која још нису део канона, као и оних која евидентно не поседују естетску вредност неопходну за укључивање у магистралне токове уметничке литературе: песма „Кад књиге буду у моди” П. Трајковића, „Ујдурме и зврчке из античке Грчке” Љ. Ршумовића, *Хобит* Џ. Толкина, „Каљави коњ” В. Алексић, мултимедијални наратив *Пустолов* В. Андрића, причу „Позориште” В. Војновић, *Загонетне приче* У. Петровића, *Збогом мојих петнаест година* К. Кампања, *Тајни дневник Адријана Мола* С. Таунзенд, *Галеб Џонатан Ливингстон* Р. Баха. Управо је у наведеном коауторском раду на изради читанки за основну школу много пажње посвећено анализи начина путем којих би књижевни текст у датом контексту показао максимум потентности. Као један од најпродуктивнијих модуса који води од познатог ка непознатом, од јасног до мање разумљивог, примењивано је остваривање везе са популарном културом. Тако је приликом обраде одређених књижевних дела понуђена компарација са филмовима (*Ази и Ема* М. Петровића при обради истоименог романа, *Живот је леп* Р. Бенињија уз текст *Кирија* Б. Нушића, *Орлови рано лете* С. Јовановић уз текст Б. Ћопића, филм *Фаренхајт 451* као допуна роману *Маслачково вино* Р. Бредберија, *Слепи путник на броду лудака* Г. Марковића о животу П. Кочића и сл.). Неки канонски текстови повезани су са актуелним фестивалима (Филмски сусрети у Нишу, Нишвил, Медијана фестивал дечјег стваралаштва и стваралаштва за децу, Змајеве дечје игре, Егзит), или фотографијом као путем до откривања естетских и сазнајних слојева у књижевном тексту; уз текст „Аска и вук” упућује се на серију фотографија из 2016. године, које су омаж чувеном уметнику (Едгар Дега) и његовој серији слика балерина. Рецепција епских јунака ишла је путањом савремених стрип јунака (Супермен, Бетмен), уз наглашавање да су потоњи инспирисани херојствима првих (нпр. Биберче у стрипу Ђ. Лобачева, или Марко Краљевић у стрип верзијама народних песама). У читанкама је указивано и на музичке композиције написане на стихове неких песника (нпр. „Певам дању, певам ноћу” Б. Радичевића, „Бранково коло”, на стихове истог песника, „Облак” Д. Цесарића и сл.). Потпора канонским књижевним текстовима јесу и енциклопедијски садржаји, те различите интернет странице на којима се налази мноштво података који се с њима могу довести у везу. Уџбеничка пракса наводи на оправдани закључак да приговори упућени на рачун укључивања текстова популарне културе у школске програме посебно губе на снази када су у питању деца основношколског узраста, јер се ту као један од важних циљева појављује и стицање, односно неговање читалачких навика и интересовања ученика за књижевност. Са друге стране, у средњој школи, повезивање садржаја канонских и дела популарне културе у настави књижевности добија нову – аналитичку, критичку и прагматичну димензију. Отуд и указивање на потребу да се делима популарне културе обезбеди простор и дужна, њиховој природи и социјално-културолошкој улози примерена пажња у савременој учионици.

Студија о потенцијалима које интермедијални приступи имају у настави књижевности за децу и младе представља својеврсни наставак ауторкиног проучавања релација између наставе књижевности и савремених технологија, о чему је писала у књизи *Пријатељство на мрежи* (2018). Полазећи од хипотезе да је управо интермедијално оно више, потребно да употпуни, интензивира и прошири примарни доживљај читања, С. Божић подсећа на став о методичности текста М. Николића, односно о писцу као најбољем методичару. Као парадигматичан пример (студија случаја) интермедијалног остварења издвојен је роман Иване Нешић *Мисија: Музеј* (2017) чија структура захтева интегрисани методички модел у коме се појављују различите уметности и наставне активности. Акценат на интермедијалности и интердисциплинарности у аналитичком приступу књижевној и ликовној грађи, радиониچارски рад, амбијентална настава (реализована у простору музеја, галерије или неке друге доступне установе културе) може бити оно више и за ученике подстицајније, што ће уз рад на тексту као своју методичку креацију, понудити наставник. Примери за примену датог модела и интермедијалну повезаност вербалног и визуелног

укључују Сент-Егзиперијев роман *Мали Принц* или с њим повезано интертекстуално остварење Душана Попа Ђурђевог *Лет лионског Икара*; „Потеру за пејзажима” Пеђе Милосављевића, путописе Растка Петровића, а на старијем (средњошколском) узрасту његову поезију, као и поезију Милоша Црњанског, песништво Ђуре Јакшића, прозу Моме Капора или песничке циклусе Васка Попе, Кишову приповетку („Игра” и „Енциклопедија мртвих”), као и роман америчког писца и илустратора Брајана Селзника *Изум Игоа Кабреа*. У завршници студије критичко промишљање феномена интермедијалност који је „поростао” до мултимедијалности, води до вештачке интелигенције као последњем досегнутом технолошком „узрасту” наше цивилизације који непрестано преобликује људско искуство, од човековог рођења до старости. Стога ауторка упозорава да је књижевност (за децу и младе) која се, уз друге уметности, на различите начине тим променама прилагођава, која их бележи, преиспитује или интегриса, важна да би се неговало и (са)чувало управо оно што је у том искуству елементарно људско и следствено, да је улога наставе књижевности да – стварајући читаоце – то омогући.

У студији „Обрада мотива смрти у настави књижевности” ауторка сумира резултате спроведеног емпиријско истраживања (у онлајн анкетирању наставника српског језика и књижевности учествовало је стотину испитаника који су попуњавали упитник са деветнаест питања), чији је циљ био да испита да ли је и у којој мери смрт табу тема у учионици, односно, како јој се приступа онда када се не може избећи, када представља средишњи мотив наставним програмом задатог књижевног дела. Утемељен у теорији афективне наратологије, аналитичко-интерпретативни део истраживања мотивисан је и чињеницом о великом броју књижевних текстова у наставним програмима за основну и средњу школу у којима је присутан мотив смрти: роман Анђеле Нанети *Мој дека је био трећња* (1998), приповедака „Богојављенска ноћ” (1918) Светозара Ђоровића, „Кроз мећаву” (1907) Петра Кочића, „Поварета” (1901) Симе Матавуља, „Енциклопедија мртвих” (1983) Данила Киша и др. Резултати добијени анкетирањем у великој мери се подударају са теоријским увидима о проблематици дечијег поимања смрти које нуде психолошке и педагошке студије. Анкетирани наставници ученичко искуство са смрћу виде као важан методичко-обликотворни фактор који ће битно усмеравати обраду књижевног дела на часу. За илустрацију аспеката ове теме ауторка је изабрала одломак из приповетке „Богојављенска ноћ” Светозара Ђоровића као вишеструко парадигматичан. Понуђене су две варијанте емпатијско-етичког методичког приступа обради овог одломка: стандардни модел (са израженијим фокусом на доживљајној компоненти) и модел који у методичко вођење ученика укључује поступак симулације и који добро илуструје концепте уосећања и саосећања (емпатије). Ауторка закључује да наставнички успех у остваривању низа сазнајних, функционалних и васпитних циљева при обради изабраних књижевних текстова представља најбољи доказ неодрживости одређења теме смрти као табу теме у учионици.

Унутар четири студије у којима је фокус више на методичкој апликацији примарни извори припадају корпусу српске књижевности XX века (Проза Игора Коларова у методичком кључу: емпатијско-етички аспекти рецепције, Како „школовати душу”: *Балада о сиромаштву* Милована Данојлића, Стваралачка мултидисциплинарност Мирослава Антића у наставном контексту, Путовање као литерарна и наставна инспирација: методички приступ текстовима о путовању Виде Огњеновић и Исидоре Секулић у основној школи).

Иако дело Игора Коларова по својој природи припада школском контексту, ауторка сматра да је оно, истовремено, од њега много шире. Полазећи од констатације да смештање било ког књижевног текста у методички, наставни оквир, поставља пред тумача (наставника) одређене обзире које намећу зидови учионице а тичу се узраста ученика, временских и програмских ограничења, пројектованих циљева и исхода итд, С. Божић поставља питање може ли се и како унутар тих зидова неговати „мисао без зидова”. Природну спону поетике и методике наставе илуструје категорија ергодиности којом се објашњава природа дела Игора

Коларова. Како ергодики текст подразумева учешће, интеракцију и сатвораштво, неопходна сарадња имплицитног аутора, наратора и читаоца постаје услов за остваривање пуног потенцијала текста у чину рецепције. Са тим је повезан лудички карактер и артизам Коларовљеве прозе, на шта указује и пример методичке апаратуре која у читанци за седми разред (вид. Божић и др. 2019) прати одломке из романа *Дванаесто море*.

Указујући на неискоришћени методички потенцијал романа *Балада о сиромаштву* М. Данојлића, уз поновљени предлог наставницима за његово укључивање у изборну лектуру, С. Божић скреће пажњу на тему која се на подстицајан начин отвара ка комплексним културолошким истраживањима феномена душе. Са теоријским полазиштем у Рикеровој херменеутици сопства и његовом концепту наративног идентитета, тумачена је Данојлићева идеја о узрастању душе, блиска сократовском антрополошком гледишту о неопходности старања о души као самоспознаји. Становиште о испричаној причи као простору укрштања различитих идентитета (наратора и читалаца) потврђено је применом Стајнерове технике у приступу Данојлићевом роману. Методичко вођење изабраног одломка виђено је, додатно, и као „пречица” за упознавање ученика с појмом литерарне библиотерапије, на шта указује и податак о успешној примени ауторкиног модела у конкретним ваннаставним, наставним и библиотечким активностима.

Интердисциплинарним и интермедијалним темама посвећена је и студија о позном стваралаштву Мирослава Антића. Подсећајући на старо гесло историјске поетике *ut pictura poesis*, ауторка у компаративној анализи Антићевог поетског и ликовног стваралаштва открива синергију два уметничка ауторска регистра као аргументацију којом предложени методички модел, поред успостављања (ауто)поетичких паралела унутар литерарног и ликовног опуса Мирослава Антића, може продубити разумевање саме суштине стваралачког акта, истовремено упућујући на естетско као дистинктивно обележје и кључну вредност уметности. Шира контекстуализација Антићевог стваралаштва отвара и могућност за успостављање различитих релација приликом обраде појединачних дела аутора који се налазе у наставним програмима (Милоша Црњанског, Растка Петровића, Миће Поповића, Живојина Павловића), при чему је рад са ученицима организован у два блок-часа у чијој реализацији учествују наставници књижевности и ликовне културе.

Методички приступ текстовима о путовању Виде Огњеновић (*Путовање у путопис*) и Исидоре Секулић (*Писма из Норвешке*) у основној школи заснован је на идеји о дијахронијском повезивању текстова према заједничком, обједињавајућем мотиву путовања који омогућује да се концепт шири, да се у периоду од петог до осмог разреда у тај оквир укључују и други аутори и различита наставна поступања, при чему би такав концепт могао да се развија као вид пројектне наставе. Ауторка предлаже да тежиште аналитичког разговора буде ликовност хронотопа и подразумевајући хронотопи пута и сусрета, што би водило ка метафори путовања унутар специфичног методичког контекста где је добро информисан и високо мотивисан наставник налик поузданом водичу кроз пределе књижевности који путнике ученике води кроз текстов(н)е знаменитости и артефакте.

Последња студија доноси иновативне предлоге за реализацију завичајне читанке нишког краја која се темељи на још увек недовољно истраженом семантичком пољу завичаја, наставе о завичају и завичајне књижевности. Упознајући читаоце са концептом завичаја који постулирају хрватски методичари у другој половини 20. века, ауторка се примарно наслања на истраживање Дејана Вукићевића публикованом у раду „О појму и изучавању завичаја”. Корелацијско-интеграцијски приступ и пројектни метод у наставној обради завичајних тема претпоставља амбициозни подухват који укључује међупредметне корелације наставе књижевности са наставом историје, географије, ликовне, музичке, сценске уметности. Завичајна настава подразумева и сарадњу са институцијама у локалној заједници, пре свега са завичајним одељењима градских и месних библиотека, културним центрима/домовима културе, музејима, историјским архивима, позориштима, друштвима за неговање традиције, фолклора, удружењима грађања. Наведени аспекти представљају добру платформу за израду

Завичајне читанка нишког краја, што је ауторка у пракси актуелизовала на методичком материјалу уз текст песме „Ледени танго” у Читанци за пети разред *Похвала* завичајне песникиње Виолете Јовић. Виђена као пандан препорученој изради разликовне/диференцијалне граматике у настави језика, завичајна читанка може садржати избор дела једног или групе завичајних аутора, комплетан опус једног завичајног писца, песника одређене генерације или раздобља, дејјих писаца, стваралаца бивших ученика школе, стваралаштво на дијалекту, опусе завичјаних добитника књижевних награда, ствараоце који имају своја спомен-обележја у граду, текстове незавичајних писаца који тематизују Ниш, уз коауторство наставника и ученика. На оправданост елаборираног предлога упућују и актуелна школска документа којима се прописују циљеви, задаци и исходи образовања и васпитања, као и допунски избор лектире са предвиђеном обрадом дела завичајног аутора која препознају значај неговања завичајног идентитета.

Бирајући Меријеов педагошки оптимизам као професионални кредо С. Божић је студије засновала на методичким приступима путем којих ће наставник помоћи ученицима да схвате, препознају или наслуте вредности и значај књижевности у сопственом животу. Рукопис С. Божић потврђује интердисциплинарни и двовиду (теоријску и практичну) природу методике наставе која своју предметност дели с већим бројем других, кореспондирајућих наука, што свако методичко истраживање чини нужно екстензивним. У том погледу, рукопис представља значајан прилог актуелној теоријско-методолошкој ситуацији у области српске методике наставе књижевности, скрећући пажњу на високу позиционираност нишке методичке школе у односу на релевантну београдску, новосадску, и загребачку методичку традицију. Иновативни теоријско-методолошки концепти, применљивост и одрживост резултата емпиријских истраживања, научни, стручни и професионални континуитет ауторке, јесу оне вредности које рукопис препоручују широј стручној и академској јавности, на различитим педагошко-институционалним нивоима, основне и средње школе и универзитетског образовања.

Стога препоручујемо да се рукопис монографије *МЕТОДИЧКИ ОКВИРИ КЊИЖЕВНОСТИ I (ИЗБРАНЕ СТУДИЈЕ)* ауторке Снежане Божић објави без накнадних измена и корекција.

У Нишу, 20. маја, 2025.

проф. др Снежана Милосављевић Милић